

EL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA

La família:
un nou perfil de voluntariat

Generalitat de Catalunya
Institut Català del Voluntariat

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP:

El **Voluntariat** en família : la família, un nou perfil de voluntariat

Bibliografia

I. Fundació Pere Tarrés. Projectes Socials II. Universitat Ramon Llull

III. Catalunya. Departament de Benestar i Família

1. Voluntariat i família

364.62:316.35.2

Informe elaborat per:
Fundació Pere Tarrés
Projectes Socials
Universitat Ramon Llull

© **Generalitat de Catalunya**

Departament de Benestar i Família

1ª edició: desembre de 2003

Tiratge: 3.000 exemplars

Dipòsit legal: B: 48.133-03

Disseny i producció: gama, sl

El meu temps és preciós [...] Tinc tres fills, treballo a temps complet i els meus pares també em necessiten. Malgrat tot, he pres un compromís amb la meva comunitat. Els meus pares també eren voluntaris. No dono a l'abast per fer-ho tot: el treball, les compres, les activitats [...], passar temps amb el meu marit. Tot el meu temps està ocupat. El voluntariat en família em permet emportar-me els meus fills per a fer tasques de voluntariat. Puc ajudar a fer-los comprendre i viure el que feia quan era una nena, [...] ajudar els altres. M'és més fàcil inculcar-los els valors i un sentiment comunitari, cosa que seria més difícil d'una altra manera. Quan treballem conjuntament, molts d'aquests problemes desapareixen.

[Testimoni d'una voluntària canadenca]

PRESENTACIÓ

La família constitueix un dels pilars fonamentals de la nostra societat i ha de ser objecte d'especial protecció i promoció, a partir d'unes polítiques de suport adequades a la realitat plural de models familiars.

Al llarg d'aquests darrers anys, la Generalitat de Catalunya ha fet un esforç per augmentar de manera significativa aquestes polítiques de suport a la família, amb mesures que impliquen una aposta per facilitar les estructures familiars, com també la conciliació de la vida laboral i familiar.

Al costat d'aquestes mesures de suport cal no oblidar la importància cabdal que té l'entorn familiar en l'educació dels infants i dels joves, i especialment en la conformació del seu sistema de valors.

El voluntariat, com a expressió d'un compromís amb la societat, la cultura, la natura, el barri, el país i la seva gent, en definitiva, constitueix una vivència d'uns valors a partir de la canalització de les inquietuds de les persones. Quan els adults han fet una aposta pel compromís social, els joves i els infants perceben aquest sentit de gratuïtat, de fermesa en uns principis i d'opció per la participació comunitària. Si, a més, en el marc familiar es parla d'aquesta acció i se la valora, és evident que comporta uns referents que són educatius i que marquen una opció important amb vista al creixement personal d'aquells joves.

En el marc del 2n Congrés Català de l'Associacionisme i el Voluntariat es va plantejar la importàcia de descobrir vies d'implicació de la família en el voluntariat i el món associatiu, precisament en virtut

dels valors educatius que obria. Amb aquest estudi fem un primer pas per encetar una reflexió sobre si és possible aprofundir en propostes que facin possible la vivència familiar del compromís social voluntari. No és un fenomen estrany a altres països, però a casa nostra és un plantejament nou a la vista de la realitat associativa present. Hi ha alguna experiència, però no es correspon a una realitat estesa ni gaire reflexionada.

Seria possible que les entitats plantejessin fórmules de col·laboració des de l'aportació familiar? És una pregunta que encara no té respostes i que, en tot cas, variarà molt segons el tipus d'entitat. Però el cert és que pot haver-hi una demanda encara no expressada de famílies que podrien «fer família» tot destinant un temps al compromís voluntari.

Atès l'interès que, en qualsevol cas, pot tenir aquest plantejament, el volem posar a disposició de totes les entitats per tal que el puguin valorar i, si és el cas, fer-hi propostes.

Institut Català del Voluntariat

ÍNDIX

1. OBJECTIUS	9
2. METODOLOGIA	11
2.1. Cerca documental a Internet	11
2.2. Entrevistes en profunditat	12
2.3. Redacció de l'informe	14
3. DESCRIPCIÓ DEL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA	15
3.1. Marc conceptual	15
3.2. El desenvolupament del voluntariat en família a Europa, Canadà i EUA	20
3.3. El desenvolupament del voluntariat en família a Catalunya	23
3.4. Construir la definició de voluntariat en família	25
4. VALORACIÓ DEL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA	36
4.1. Aspectes que afavoreixen o limiten el voluntariat en família	36
4.2. Condicions per al desenvolupament del voluntariat en família a Catalunya	41
5. CONCLUSIONS	44
6. BIBLIOGRAFIA	47

1. OBJECTIUS

L'INCAVOL ha sol·licitat a la Fundació Pere Tarrés l'elaboració d'un estudi que permeti aprofundir en les formes en què les famílies participen i poden participar en activitats voluntàries.

L'INCAVOL, en la seva funció de fomentar el voluntariat i el suport a entitats, impulsa diferents accions i espais de reflexió i debat, entre les quals destaca el 2n Congrés Català de l'Associacionisme i el Voluntariat.

L'informe que ara presentem neix, precisament, d'un dels acords que es van assolir l'any 2002 en aquest espai de debat i discussió. Concretament, la ponència primera sobre els perfils del voluntariat indica, en el seu punt 16, que:

«Cal crear eines per implicar les famílies en projectes que puguin viure i compartir, com a comunitat familiar, i sentir que valen la pena. Les entitats haurien de plantejar-se aquesta possibilitat, pensar alternatives, mostrar-ho en les seves accions de promoció. El suport als valors de la família i l'interès organitzatiu poden anar plecats, i moltes famílies podrien aprofitar el suport a una entitat per reforçar-se elles mateixes, tota la família, avis i infants... Atesa la poca pràctica en aquest camp al nostre país, convindria propiciar-ne experiències i promoure algun estudi explorant possibilitats reals.»

Juntament amb la idea de potenciar la participació de les famílies en temes de voluntariat existeix la necessitat, i alhora la voluntat, d'ampliar els perfils existents de voluntari. En aquest sentit, el voluntariat en família pot esdevenir un espai de formació per a les futures generacions de voluntaris, ja que en el marc de la família es pot donar amb facilitat un efecte multiplicador.

Concretament, els objectius que vol cobrir aquest informe són els següents:

1. Analitzar el desenvolupament del voluntariat en família als països occidentals i, sobretot, a Catalunya.
2. Identificar les variables que defineixen el voluntariat en família.
3. Identificar-ne els aspectes.
4. Identificar aquells aspectes que poden limitar el desenvolupament del voluntariat en família.
5. Descriure les condicions que s'han de donar per desenvolupar aquesta forma de voluntariat.

2. METODOLOGIA

Per aconseguir els objectius descrits s'han seguit les etapes metodològiques següents:

2.1. CERCA DOCUMENTAL A INTERNET

OBJECTIUS:

Conèixer la teoria sobre voluntariat i família.

Conèixer les experiències existents als països on aquest tipus de voluntariat està definit com a tal.

PROCEDIMENT:

1. Acotar les paraules clau en diferents idiomes.¹
2. Definir l'estratègia de cerca.

1. CATALÀ: voluntariat, voluntaris, família, voluntariat familiar, voluntariat de família, voluntariat en família i família voluntària.

CASTELLÀ: voluntariado, voluntarios, familia, voluntariado familiar, voluntariado en familia, voluntariado de familia i familia voluntaria.

ANGLÈS: volunteering, voluntary, family volunteering, volunteer as a family i volunteerism.

FRANCÈS: volontariat, bénévolat, volontaires, famille, bénévolat familial, volontariat en famille i famille bébévole.

ITALIÀ: volontario, volontari, famiglia, volontario in famiglia, volontario della famiglia i famiglia volontaria.

PORTUGUÈS: Voluntários, serviço voluntário familiar, serviço voluntário na família, serviço voluntário da família, família voluntária.

S'han consultat les tipologies de fonts d'informació següents:

- catàlegs de biblioteques
 - cercadors i directoris temàtics
 - directoris d'entitats
 - guies de cerca
 - bases de dades
3. Definir les etapes de la cerca.
En primer lloc, s'ha fet una cerca genèrica de perspectiva multilingüe. En una segona fase la cerca s'ha concretat per països (Catalunya, Espanya, Estats Units, Canadà, Brasil, Portugal, Regne Unit, França i Itàlia).
 4. Classificar la documentació per països.
 5. Buidar i analitzar la documentació.
 6. Controlar i verificar els resultats de la cerca.
En aquesta última etapa, s'ha confirmat la manca de documents elaborats en aquells països on no s'han obtingut resultats amb la cerca mitjançant Internet.

2.2. ENTREVISTES EN PROFUNDITAT

OBJECTIUS:

Analitzar el grau de desenvolupament del voluntariat en família a Catalunya.

Detectar els punts forts i febles, les oportunitats i les amenaces de fer visible i potenciar aquesta forma de ser voluntari.

PROCEDIMENT:

1. Dissenyar el guió per a l'entrevista.
2. Seleccionar les persones entrevistades.
Un cop descartada l'existència de persones expertes en l'àmbit del voluntariat familiar a Catalunya, el criteri principal de selecció ha estat l'àmbit del voluntariat al qual pertany la persona entrevistada, amb la finalitat d'aconseguir un representant significatiu pel seu rol a l'organització, o per la seva experiència personal i professional.

3. Realitzar les entrevistes.

De totes les persones proposades, finalment s'han fet, durant el mes de juliol de 2003, entrevistes amb les persones esmentades a continuació:

Nom de l'entrevistat/ada	Entitat	Càrrec	Expertesa
Pere Mora	Ecoconcern	Coordinador	Gestió d'entitats de 3r sector
Eduard Sala	Universitat Ramon Llull	Professor	Acció social
Assumpció Barot	Federació Catalana del Voluntariat Social	Tècnica	Voluntariat social
Francesc Garreta	MCEC	President	Educació en el lleure
Jan Grau	Geganter	Expert en cultura popular	Cultura
Anna García	Creu Roja	Responsable del programa d'acolliment familiar	Acolliment familiar
Toni Codina	SETEM	Director	Cooperació internacional
Olga Rodríguez	Intermón – Oxfam	Departament de RH	Cooperació internacional
Rocio Humet	Associació Montaña de Plata	Responsable del projecte i voluntària	Experiència de voluntariat familiar en cooperació internacional
Associació Hàbitat	Projecte Rius	Responsable del projecte i voluntària	Experiència de voluntariat mediambiental
Montse Sánchez	Associació Gitana de Dones Drom Kotar Mestipen Escola d'Adults la Verneda i Universitat Ramon Llull	Membre Antropòloga i mestra	Minories ètniques (gitanos) Món educatiu (comunitats d'aprenentatge)

4. Analitzar les entrevistes.

Totes les entrevistes dutes a terme s'han transcrit a partir d'una gravació en àudio. Aquest material ha permès desenvolupar una anàlisi conjunta i detallada dels continguts i dels discursos de les diferents persones entrevistades.

2.3. REDACCIÓ DE L'INFORME

L'informe que es presenta a continuació és el resultat del treball realitzat en equip per les persones següents:

- Jordi Planella: pedagog i educador social. Cap del Departament de Família de les EUTSES Pere Tarrés, Universitat Ramon Llull. Direcció del projecte.
- Rosa Coscolla: sociòloga, participant en diferents estudis sobre el voluntariat a Catalunya. Coordinació del projecte i cap d'Investigació, Qualitat i Innovació de Projectes Socials de la Fundació Pere Tarrés.
- Daniel Gessé: documentalista i membre de l'equip de treball del portal associatiu xarxanet.org.
- Patrícia Masip: mestra i educadora social, col·laboradora del Departament de Família de les EUTSES Pere Tarrés, Universitat Ramon Llull. Voluntària en programes d'oncologia infantil.
- Amaia Olaortua: llicenciada en dret i màster en ajuda internacional humanitària, especialització en gestió d'ONG, per la Universitat de Deusto. Tècnica en cooperació internacional.

3. DESCRIPCIÓ DEL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA

3.1. MARC CONCEPTUAL

A fi d'assentar els fonaments de l'objecte d'estudi és necessari partir de les definicions, consensuades, dels dos termes que emmarquen el nostre treball: *voluntariat* i *família*. Definir què s'entén per *família* en un informe com aquest ha estat una demanda explícita d'una part dels entrevistats. En aquest sentit, en una de les entrevistes s'insisteix en el fet que cal deixar molt clar què s'entén per família, si no, pot implicar cert anacronisme, ja que actualment hi ha una visió molt conservadora. El mateix passa amb el terme *voluntariat*, obert a diverses interpretacions i possibilitats de conceptualització. Des d'aquesta perspectiva pensem que cal aturar-nos a concretar què entenem per família i per voluntariat.

Fa uns anys era molt més fàcil la participació de les famílies, ja fos oferint suport intern als seus membres, ja fos en els treballs que la comunitat on la família es trobava inserida requeria. Però cada vegada més, les famílies es troben limitades per un conjunt de variables que dificulten aquesta tasca que és inherent a elles mateixes. La família és la primera xarxa d'ajuda mútua que, a través dels vincles de consanguinitat, dóna suport als seus membres. Aquesta mateixa línia es descriu en la Llei 18/2003, de 4 de juliol, de suport a les famílies: «La família, com a estructura bàsica dels lligams afectius vitals i de la solidaritat intrageneracional i intergeneracional, i com a factor de cohesió social, continua essent en la nostra societat

un dels cercles principals a l'entorn del qual s'estructuren les relacions de les persones i, per tant, un marc jurídic de referència». Actualment, els factors que estructuraven les famílies contemporànies (treball de la dona, habitatges més petits, vida en família nuclear i no en família extensa, dificultats per compaginar vida laboral i familiar, etc.) fan que cada vegada hi hagi més limitacions per portar a terme algunes d'aquestes tasques. Aquestes funcions, que socialment han estat assumides per moltes de les famílies, han passat a desenvolupar-se en diferents graus per l'Estat i la societat civil. Aquest fet és prou rellevant a l'hora de pensar en el voluntariat en família, ja que parlar d'aquest tipus de voluntariat implica, en certa forma, la recuperació de les pràctiques que designa Weber de *treball a favor de la comunitat*. Aquesta perspectiva es troba lligada a les aportacions fetes en les conclusions del 1r Congrés Català del Voluntariat: «El reconeixement social del voluntariat no desmereix en absolut les accions solidàries o d'ajut desenvolupades individualment i aïllada per raó d'amistat, civisme o bon veïnatge [...] L'acció organitzada hauria de construir-se sobre aquestes mostres de solidaritat personal que sovint són el primer pas vers el voluntariat» (1995). En aquesta línia, la pràctica del bon veïnatge pot ser considerada com la llavor del voluntariat en família.

Ara bé, en alguns països –especialment Estats Units i Canadà– el naixement formal i la sistematització del voluntariat en família no respon només a aquest desplaçament de les funcions familiars sinó, sobretot, al descens del nombre de voluntaris. Si els percentatges disminueixen, però les tasques que cal portar a terme per part de les organitzacions de voluntariat segueixen essent les mateixes o aquestes s'han incrementat, caldrà cercar noves vies de captació i d'accés al voluntariat. A les conclusions de la ponència primera del 2n Congrés Català de l'Associacionisme i el Voluntariat s'afirma que «L'acció voluntària és duu a terme al llarg de la vida i té moments de major implicació i compromís, i d'altres on la persona voluntària per motivacions laborals, familiars o d'altre tipus, té una pràctica més minsa o nul·la» (2002,43). És per aquests motius que es posa de manifest la necessitat d'explicitar, de denominar, d'organitzar, de definir i concretar el que es troba al darrere de l'expressió *voluntariat en família*. Però malgrat els canvis que hem apuntat –i aquí és on pensem que té cabuda el sentit del voluntariat en família– «La

vida familiar es converteix en una gran oportunitat per a tots els seus components, en un marc que ha de tenir com a ingredients fonamentals un clima de bon humor i una gran paciència carregada d'esperança» (Cardús 2000,120).

NOCIÓ DE VOLUNTARIAT

Tal com hem apuntat en la introducció d'aquest apartat, existeix a Catalunya una definició oficial de voluntariat, compartida per les persones entrevistades. En aquesta proposta feta per l'INCAVOL, s'entén per voluntariat «El conjunt de persones que efectuen una prestació, voluntària i lliure, de serveis cívics o socials, sense prestació econòmica, dins el marc d'una organització estable i democràtica que comporti un compromís d'actuació a favor de la societat i de la persona».

A fi de concretar-la més, podem revisar el que diu la Llei de 6/1996, de 15 de gener, del voluntariat on especifica que entén per voluntariat el conjunt d'activitats d'interès general, desenvolupades per persones físiques, sempre que aquestes activitats no es realitzin en virtut d'una relació laboral, funcional, mercantil o qualsevol altra retribuïda i que compleixin els requisits següents:

- que tinguin caràcter altruista i solidari;
- que la seva realització sigui lliure, sense que tingui la seva causa en una obligació personal o de deure jurídic;
- que es duguin a terme sense contraprestació econòmica, sense perjudici del dret a reemborsament de les despeses que la realització de l'activitat voluntària comporti;
- que es desenvolupin per mitjà d'organitzacions privades o públiques i amb relació a programes o projectes concrets.

Al llarg de les diferents entrevistes, els informants plantegen que les accions de voluntariat en família s'han de desenvolupar en el marc d'alguna entitat reconeguda, on el voluntariat estigui planificat, característica que difereix de les pràctiques de voluntariat a Amèrica del Nord, on se segueix un concepte més ampli de voluntariat, incloent-hi també el servei comunitari i de bon veïnatge no vinculats a organitzacions formals. Un altre tema que es planteja

amb insistència és la durada del voluntariat, i així ho constatem a les diverses entrevistes, ja que es repeteix la idea que el voluntariat ha de ser a llarg termini i el màxim de permanent possible, amb la finalitat de poder donar continuïtat als diferents projectes.

La discrepància més rellevant, manifestada per una minoria dels entrevistats, es dóna en el fet de definir algunes de les seves activitats com de voluntariat. Aquest és el cas de persones que participen en l'àmbit comunitari (lleure) o cultural (castellers). Cal apuntar també que en el cas de famílies d'ètnia gitana hi ha moltes activitats que, malgrat nosaltres les podem considerar voluntariat en família, ells les entenen com a obligacions amb la família extensa (fàcilment podem parlar de 150 membres).

Aquesta qüestió, malgrat quedar fora dels objectius i de les possibilitats d'aquest informe, no és en va si es té en compte que aquests àmbits són, precisament, on es dóna una major participació de famílies com a voluntàries.

NOCIÓ DE FAMÍLIA

El concepte de família no és un concepte restringit o tancat, sinó que es troba obert a discussions i revisions, que ens anuncia que «Assistim a una proliferació de models familiars que ens incita a reflexionar sobre el funcionament implícit de la nostra concepció de família: famílies adoptives, mixtes, d'acollida o fins i tot famílies homosexuals, pares en parella de fet o que recorren a la procreació assistida» (Cadoret 2003,13). Així doncs, existeixen moltes definicions de família possibles, que oscil·len entre la que proposa Goode: «Almenys dos adults que viuen junts sota una estructura comunitària, en les relacions de la qual s'insereixen també els no adults que descendeixen d'ells o altres persones amb les quals uneixen lligams de parentesc o legals» (Goode, 1971) i la que planteja Roussel: «La família és la base del futur. És l'espai on els éssers humans viuen els uns amb els altres en relacions de reciprocitat, de llibertat i de tendresa mútua al marge de la gran maquinària social» (Roussel 1989). Però malgrat aquestes definicions, enfocades bàsicament des de la sociologia, creiem que és més clara, oberta i concisa la que ens ofereix Selvini (1983): «Un grup natural que té una història comuna». Aquesta definició, emmarcada

des dels discursos de la teràpia familiar, pot ser complementada i ampliada amb la que ens ofereix Porritt (1995): «Tot grup de dues persones o més que es percep com a tal: pares, infants, germans i germanes, avis, ties, oncles o amics i tota altra persona que vulgui formar part d'una família». Per la seva banda, la Generalitat de Catalunya entén que una família està formada per un grup de persones (dues o més) que resideixen en el mateix habitatge familiar, comparteixen algunes despeses en comú i estant vinculades per llaços de parentiu.

Reprement el plantejament que fa Porritt (1995) podem trobar fins a sis tipologies diferents de família:

- *Família nuclear*: composta pels pares i els fills, naturals o bé adoptius.
- *Família extensa*: comprèn els pares, els fills, les ties, els oncles, els avis i altres persones unides per vincles de sang coneguts, visquin o no de forma conjunta.
- *Família reconstituïda*: es compon d'un pare separat d'una primera unió, dels fills que viuen amb ell, del nou element patern que ha entrat en joc, dels fills que aquest/a ha aportat a la família i dels fills engendrats per la nova parella.
- *Família monoparental*: es compon d'un sol pare i dels fills que visquin amb ell.
- *Família sense fills*: composta per una parella que no té fills.
- *Parelles de fet*: parella que no s'ha unit en matrimoni, però que a efectes pràctics té les mateixes característiques que les altres famílies.

Algunes de les definicions posen l'èmfasi en l'*estructura* de la família, mentre que d'altres ho fan en el *vincl*e (com a conseqüència de la relació establerta) o en les formes de convivència. En un moment com l'actual, en el qual les comunitats, els estats i la societat parlen cada vegada de forma més oberta d'altres models d'unitats de convivència, les definicions de família esmentades presenten un buit clar en relació amb certes estructures familiars. En aquest sentit, entenem que parlar de voluntariat en família ha de poder observar qualsevol *grup estable de convivència*, estigui o no enllaçat a partir de rituals legalment reconeguts. Cal entendre, doncs, la definició de fa-

mília com un debat obert, que hem de seguir discutint i en què s'ha de donar cabuda al màxim de grups de convivència possible, per tal de no excloure'n cap.

Aquestes definicions que hem ofert han de servir per enfocar aquest informe sobre la família i el voluntariat en un sentit ampli i no restrictiu, per tal d'obrir la possibilitat, tal com alguns dels entrevistats suggereixen, d'incorporar-hi el nombre més ample possible de formes de convivència. En aquest sentit ens pot ajudar la reflexió que fa Héritier quan manifesta que «Tothom creu saber què és la família [...], és interessant constatar que per molt vital, essencial i aparentment universal que sigui la institució familiar, no existeix una definició rigorosa» (Héritier 1991,273). És per això que, en algunes de les entrevistes, es parla de la necessitat de fer referència al terme *unitats de convivència* que podrien oferir una concepció de la família en un sentit molt més ampli.

3.2. EL DESENVOLUPAMENT DEL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA A EUROPA, CANADÀ I EUA

Parlar del voluntariat en família a occident ens obliga a fer referència als països en els quals es dona aquest tipus de pràctica i que, alhora, es denomina i es designa com a tal. A partir de la recerca documental portada a terme, podem concloure que existeix una gran diferència entre els països europeus i els nord-americans en relació amb el voluntariat familiar. Mentre que als EUA i al Canadà, actualment, es dibuixa amb total nitidesa aquest tipus de pràctica, als països europeus no figura, almenys des d'un punt de vista significatiu, com a modalitat de voluntariat existent i reconeguda explícitament.

En aquesta línia, la revisió dels documents ens confirma la pràctica inexistència de l'expressió *voluntariat en família* en països europeus amb molta tradició en el camp del voluntariat com és, per exemple, el cas de Gran Bretanya². Aquest fet ens fa plantejar si la manca del seu desenvolupament (si més no en aquest país) es deu a la menor rellevància que la família té en aquesta societat. La qües-

2. Aquest fet és especialment rellevant a la Gran Bretanya, un país que si seguim el que anuncia Fer-rand-Bechmann en temes de voluntariat «és un veritable mecanisme de rellotgeria: tots els elements estan imbricats, hi ha paliers i dents entorn de rodes que giren sense gaire fricció» (1995-93).

tió, però, que sorgeix en aquest context, és per què en països llatins on la família encara té un paper rellevant en les relacions humanes el voluntariat en família no està més desenvolupat. La resposta que podem donar, per a aquest segon grup de països, és que es tracta d'una pràctica existent però no denominada.

Els EUA i Canadà comencen a notar una davallada important del nombre de voluntaris a mitjan dels anys noranta, tal com es pot deduir dels diferents informes que estudien l'estat del voluntariat en aquests països (Bowen i McKechnie 2002; Jones 2001; Hall, McKeown, Roberts 2001). A partir d'aquesta reducció, es plantejaven noves formes de voluntariat i nous focus per a la captació de futurs voluntaris. És en aquest context que s'estructura el model de voluntariat en família (*Family Volunteering*, en la seva denominació anglesa).

Una de les causes del descens del nombre de voluntaris es troba lligada al temps que aquests han de dedicar a les tasques que els són assignades. L'exigència del temps que cal dedicar esdevé conflictiva amb l'exigència de temps que la família demana. Aquesta manca de temps també és manifestada per l'Institut Vanier de la Famille (Canadà) quan afirma que la incompatibilitat entre voluntariat i família «És el principal obstacle per a la participació de les famílies en activitats de voluntariat» (1994)³. També és refermada pel «Caring canadian, involved Canadians: Highlights from the 2000 National survey of giving, volunteering and participation» en afirmar que al Canadà, els índexs de voluntariat han disminuït des de l'any 1997 (Hall; McKeown; Roberts, 2001). L'equilibri entre la dedicació a la vida de família i les tasques de voluntariat és un dels temes més complicats de vertebrar per a les famílies, els membres de les quals han estat implicats en el voluntariat.

També l'informe elaborat per l'Independent Sector: «America's Family Volunteers» (Jalandoni; Hume 2001) manifesta aquesta crisi en la reducció del percentatge de persones adultes que es dediquen al voluntariat, quan inicien una vida en parella i sobretot quan tenen fills. A «L'Enquête nationale de 2000 sur le don, le bénévolat et la participation» es xifra en un milió el descens del nombre de voluntaris al Canadà: aquests han passat del 31% al 26% de la po-

3. Per al *General social survey* (1998) des de 1992 fins a 1998 han augmentat dues hores per setmana el temps de treball i les responsabilitats dels pares.

blació. És la detecció del descens del nombre de voluntaris, necessari per a mantenir actives múltiples activitats que donen cobertura a necessitats socials, però també que possibiliten el desenvolupament d'activitats culturals i esportives, el que posa en estat d'alerta les institucions del tercer sector i alguns estats. Serà a partir d'aquesta posada en marxa de recerques i propostes per a augmentar i mantenir el nombre de voluntaris, que es pensarà a sistematitzar el que pot haver al darrere de la pràctica del *voluntariat en família*.

A partir d'aquesta situació, es comença a promoure un discurs entorn del voluntariat en família, que el fa emergir d'una situació de *pràctica existent però no denominada a pràctica denominada i sistematitzada*. En tot aquest procés esdevé clau el treball de diferents organitzacions en l'elaboració d'informes sobre voluntariat en família i en un conjunt de propostes a implementar, per tal de potenciar aquest tipus de pràctica. És significatiu el treball conjunt de recerca portat a terme pel Volunteer Kingston, Centre canadien de philanthropie, Institut Vanier de la Famíia i Volunteer Calgary titulat *Enquesta nacional sobre el voluntariat en família*, en el qual s'ha treballat amb 740 qüestionaris que han respost els responsables de gestionar el voluntariat en les diferents organitzacions. La finalitat del qüestionari era la de poder comprendre millor les praxis del sector del voluntariat en els organismes que incloïen accions específiques de voluntariat en família, identificar els dèficits i les possibilitats d'aquesta forma de voluntariat, saber en quina mesura el sector del voluntariat canadenc està preparat per considerar les famílies com a voluntàries, així com facilitar l'elaboració d'eines que permetin posar en funcionament programes oficials de voluntariat familiar. És a partir d'aquest recull de dades que, en el seu informe, arriben a les conclusions següents:

- El voluntariat en família és una pràctica coneguda i present gairebé en la totalitat d'organitzacions.
- Els esforços realitzats per part de les organitzacions i de les entitats, per tal d'integrar d'una forma més formal els grups familiars, són encara poc coneguts entre els ciutadans no voluntaris.
- Hi ha una reacció positiva per part del sector del voluntariat en relació amb el tema de les famílies en l'enquesta. Aquest fet porta a concebre el voluntariat en família beneficiós per al futur del sector i desperta molt interès entre aquestes entitats i organitzacions.

Els resultats del treball, des dels diferents estaments i les organitzacions dedicades al voluntariat en família per tal d'impulsar aquesta nova forma de portar a terme accions de voluntariat, es reflecteixen en el manteniment del nombre de voluntaris i en l'interès de moltes entitats per començar a introduir programes específics de voluntariat en família. L'augment del nombre de voluntaris no passa tant per captar nous membres, sinó per implicar els components de les famílies dels voluntaris individuals. En aquesta mateixa enquesta es manifesta l'interès del 55% dels organismes enquestats per començar a implementar programes específics de voluntariat en família.

3.3. EL DESENVOLUPAMENT DEL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA A CATALUNYA

El cas de Catalunya és significativament diferent del que hem exposat en relació amb els EUA i al Canadà. Tot i aquesta diferència pensem, però, que està seguint un procés semblant: té una pràctica que existeix però no és denominada com a tal, i existeix la voluntat de sistematitzar idees i projectes entorn del *voluntariat en família*.

La recerca documental, feta a partir d'un important nombre de termes, no ha permès identificar articles, llibres o webs que incloquin explícitament la categoria del voluntariat en família a Catalunya i quan apareix se'n fa referència des de perspectives molt allunyades del sentit que pretenem donar-li en el present informe⁴.

No obstant això, el treball de camp, mitjançant trucades telefòniques i entrevistes en profunditat, evidencia que hi ha possibilitats reals per a la introducció formal d'aquest model de voluntariat, com a pedrera per a incorporar nous voluntaris a les organitzacions i als projectes.

El resultat dels primers contactes posen de manifest l'*efecte sorpresa* de l'expressió *voluntariat en família*⁵. A la major part de les entrevistes realitzades ha calgut donar explicacions, idees i pistes prè-

4. Bona part de les publicacions el centren només en l'acolliment familiar o bé en la família com a receptora d'accions de voluntariat i no com a productor d'accions de voluntariat. Un clar exemple és el treball de García Roca (1994), *d.a.* (1995), *d.a.* (1996), Roldán (1995), Ferrand-Bechmann (1995), etc.

5. Per a la majoria d'entrevistats era la primera vegada que sentien parlar de l'expressió *voluntariat en família*. A partir d'aquest primer contacte amb el terme podien connectar amb les pràctiques del voluntariat en família «no denominades».

vies sobre el tema abans d'afirmar que el voluntariat en família existeix. La major part de les respostes apunten la idea que no s'ho han plantejat mai i que no tenen sistematitzat aquest model a les seves organitzacions. Aquesta manca de consciència del voluntariat en família contrasta però, amb la realitat d'algunes famílies que sí que porten a terme experiències de voluntariat on hi ha involucrats tots o part dels seus membres. Les persones entrevistades concreten que, a les seves entitats, no existeix un pla específic de treball on quedi incorporat el voluntariat en família i que ni en el projecte ni en els estatuts es recull aquest tipus de pràctica.

Si els experts no el tenen definit en l'àmbit formal ni observen la praxi organitzada del voluntariat en família a les seves organitzacions, passa el mateix amb les famílies que participen en activitats de voluntariat. En aquest sentit, es comenta que informalment pares i fills col·laboren en determinades activitats, malgrat que ells no perceben el valor afegit i innovador que té aquest model.

Des d'alguns àmbits específics de voluntariat, com el cultural, no es plantegen si l'activitat realitzada és voluntariat, *es fa i prou*. En canvi, es té clar que l'activitat és quelcom de família. La tònica de no reconèixer-se com a voluntariat en família és palesa en una de les entrevistes a una persona voluntària, que desenvolupa projectes amb tota la família, i afirma que tota la família participa en tasques de l'Associació, però no tenen consciència de dur a terme activitats de voluntariat en família.

Malgrat aquestes similituds en el procés de denominació del voluntariat en família entre els EUA i Canadà per una banda i Catalunya per l'altra, hem d'insistir en un conjunt de diferències que no permeten extrapolar directament el seu model de voluntariat. En aquest sentit, les dades de Catalunya concreten l'evolució del voluntariat de 500.000 persones el 1996 a 670.000 l'any 2000, amb una variació del 34% del nombre de voluntaris (*Els catalans i el voluntariat. Principals resultats, 2001, 6*). És per això que la introducció del voluntariat en família (tal com exposarem més endavant) pot respondre a altres perspectives, tenint en compte els paràmetres específics del nostre context geogràfic, social i cultural, entre les quals presenta molta força la idea del voluntariat en família com a transmissió de valors.

3.4. CONSTRUIR LA DEFINICIÓ DE VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA

En el present apartat abordem la definició de voluntariat en família a partir de la recerca documental i de les diferents entrevistes dutes a terme. Hem estructurat aquest apartat en la definició del terme als EUA i Canadà (aportacions documentals), la definició del terme a Catalunya (aportacions de les entrevistes), les variables i les dimensions que configuren el terme voluntariat en família, alguns exemples del que es podria considerar voluntariat en família i la nostra proposta concreta per a l'expressió *voluntariat en família*.

EL CONCEPTE DE VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA ALS EUA I CANADÀ

Hi ha diferents possibilitats per definir el que entenem per *voluntariat en família*. Al llarg de l'informe hem desenvolupat diferents perspectives, especialment a través de la lectura dels documents (en la seva majoria informes) que aborden la dimensió terminològica d'aquesta pràctica. En aquest sentit, i partint del treball de Bowen i McKechnie, fer voluntariat en família (*bénévolat familial*) consisteix a «Realitzar activitats de voluntariat per part dels membres d'una família com a activitat conjunta. Quedaria inclòs el voluntariat realitzat conjuntament pels membres adults d'una família, per exemple, germanes que ofereixen menjar a domicili o també un pare i un fill que entrenen jugadors d'hoquei» (Bowen; McKechnie 2002). Per a les investigadores canadenques, allò que és significatiu del voluntariat en família és que l'acció es dugui a terme per diferents membres d'una família (almenys dos) de forma *conjunta*.

Aquesta insistència en la unitat familiar, a l'hora de portar a terme l'acció de voluntariat, la trobem en la proposta de Porritt. Des d'una altra perspectiva, aquesta autora entén que existeix voluntariat en família (*Family Volunteering*) quan «Una família porta a terme activitats de servei comunitari. L'element clau és la unitat a l'hora de portar a terme l'acció de voluntariat» (Porritt 1995). En el mateix document es planteja que «El voluntariat en família és una forma evident de respondre a les necessitats de les organitzacions no governamentals, al mateix temps que es té en compte els problemes i la disponibilitat dels voluntaris potencials [...] Les organitzacions han estat lentes a l'hora de modificar els mètodes establerts i aprovats per reclutar

i seleccionar voluntaris». Però no només s'insisteix en la idea que el voluntariat es faci de forma conjunta amb les famílies, sinó també que les entitats «Concebin el treball que les famílies hauran de realitzar de forma específica per a elles, tenint en compte el grup d'adults i d'infants que hi col·laboren» (Bowen i McKechnie 2002).

Emmarcats aquests plantejaments bàsics entorn del voluntariat en família en el context nord-americà i canadenc, cal precisar altres aspectes que posen de rellevància l'ampli sentit del voluntariat en família. La majoria de referències al voluntariat en família incideixen en un conjunt d'avantatges que, potenciades, poden incrementar el nombre de voluntaris. El principal avantatge que hi troba Hegel se centra en les possibilitats que el voluntariat en família ofereix com a espai per a inculcar, a les generacions futures, valors i consciència social (Hegel 2003). També contribueix a desenvolupar i potenciar els lligams familiars, moltes vegades poc consolidats a causa de les hores que els pares passen fora de casa, sense mantenir contactes amb els fills. Compartir interessos comuns amb els membres de la família ha de poder servir per potenciar aquests nexes que el voluntariat en família possibilita.

EL CONCEPTE DE VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA A CATALUNYA

Ja hem afirmat al llarg de l'informe que les persones entrevistades, en relació amb el tema que ens ocupa, en moltes ocasions reaccionaven amb sorpresa en escoltar l'expressió *voluntariat en família*. Tot i així, quan se'ls ha demanat que intentessin acotar algunes idees per tal de definir el terme, han fet aportacions que ens han servit per concretar el que, des de Catalunya, es podria entendre per voluntariat en família.

Cal deixar clar que, tot i que no podem parlar d'una única definició que ens permeti acotar què és i què no és voluntariat en família, sí que es poden establir unes condicions imprescindibles i bàsiques que s'han de donar sempre que vulguem fer referència a aquest concepte; ens referim a:

- Cal que el voluntariat es trobi sempre vinculat a una entitat, ja que d'aquesta manera les activitats realitzades esdevindran més organitzades, estructurades i efectives. A més, el fet d'es-

tar vinculat a una entitat porta implícita, de forma més clara, la idea de compromís.

- Cal entendre el voluntariat en família com la resposta a uns valors determinats i a un cert tarannà o estil de vida compartit per tota la família.
- És la pròpia dinàmica familiar la que impulsa els seus membres a fer voluntariat i a implicar-se en el sector de l'associacionisme.
- Allò interessant és sortir del rol que cada membre té a la família per desenvolupar rols nous a l'entitat.

VARIABLES I DIMENSIONS QUE DEFINIXEN EL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA

Per poder parlar de voluntariat en família i aclarir què entenem quan parlem d'aquest concepte, a més de tenir en compte aquestes condicions, hem de referir-nos a un conjunt de variables i categories que ens ajudin a perfilar-lo una mica. Les variables a què ens referim i que més endavant analitzarem són: entitat, família, projecte, implicació en el projecte, espai i temps, tipus d'activitat, àmbit d'activitat i intergeneracionalitat.

a) Entitat

Aquesta variable permet analitzar en quantes entitats participa la família voluntària, és a dir, si tota la família participa en una mateixa entitat o està vinculada a més d'una.

Les categories que es deriven d'aquesta variable són:

Categoria	Definició	Cas/exemple
Tots en la mateixa entitat	Tots els membres de la família participen en la mateixa entitat.	És el cas en què tota la família participa en les accions de voluntariat de l'Associació Hàbitat.
En diferents entitats	Tots els membres de la família són voluntaris, però en diferents entitats.	Es tracta de famílies en les quals es viuen i es transmeten els valors del voluntariat, però cada membre participa de forma individual en una entitat concreta.

b) Família

Amb aquesta variable es pot analitzar si és tota la família la que realitza activitats voluntàries o, si pel contrari, només és una part d'aquesta.

Categoria	Definició	Cas/exemple
Tota	Tots els membres de la família realitzen activitats voluntàries.	En aquest cas es pot entendre tant tot el nucli familiar, com ampliar-ho a la resta de la família.
Una part	Només alguns membres de la família realitzen activitats voluntàries.	Cal entendre que només una part del nucli familiar realitza activitats voluntàries; per exemple, la mare i els fills.

c) Projecte

Aquesta variable permet analitzar en quins projectes participa la família. Aquests tipus queden recollits en les categories següents:

Categoria	Definició	Cas/exemple
En el mateix projecte	Tots els membres de la família participen en el mateix projecte.	És el cas d'una família on tots els membres participen en el mateix projecte: accions de voluntariat amb persones sense sostre, com és el cas del projecte Arrels. Cada membre de la família realitza una tasca concreta amb l'objectiu de millorar la qualitat de vida de les persones sense sostre.
En diferents projectes	Els membres de la família participen en diferents projectes.	Família voluntària on cada membre dedica el seu temps a projectes diferents. Per exemple, el pare es dedica a tasques de gestió, el fill a projectes de cooperació i la mare a la recerca. Seria el cas d'accions de voluntariat en l'àmbit de la cooperació internacional.

Cal tenir en compte que, dins el mateix projecte, poden realitzar les mateixes o diferents tasques. A més, poden estar col·laborant en diferents projectes, però desenvolupant les mateixes tasques. El fet de realitzar o no les mateixes tasques vindrà donat per la confluència o no dels ítems següents:

- Capacitats
- Formació
- Habilitats
- Actituds
- Interessos
- Rols personals
- Motivacions
- Necessitats de l'entitat
- Experiència
- Disponibilitat dels voluntaris
- Edat

d) Implicació en el projecte

Aquesta variable permet estudiar el grau d'implicació de la família en el projecte.

Categoria	Definició	Cas/exemple
Dissenyador i executor del projecte	La família participa en el disseny i implementació del projecte.	Esplai: Esplai Cargol de Sant Boi de Llobregat.
Dissenyador del projecte	La família participa en tasques de disseny del projecte.	Parelles (família) de mestres que participen en la planificació de les accions que Mestres per Bòsnia duen a terme a Sarajevo.
Executor del projecte	La família participa en la implementació del projecte.	Acolliment familiar (programa «Famílies Cangur» de la Caixa).

e) Espai i temps

Aquesta variable, per mitjà de les categories que se'n desprenen, permet detectar si els membres de la família, en les seves activitats

voluntàries, comparteixen temps i espai o, si pel contrari, no comparteixen el mateix temps i espai.

Categoria	Definició	Cas/exemple
Comparteixen el mateix temps i espai	La família dedica la mateixa franja horària a fer tasques de voluntariat, que alhora es porten a terme en un mateix espai.	Família que porta a terme el voluntariat en una colla castellera, i totes les activitats que fan les desenvolupen els mateixos dies i en emplaçaments iguals.
No comparteixen el mateix temps i espai	<p>La família porta a terme tasques de voluntariat, però no de forma conjunta:</p> <p>1) No comparteixen ni la mateixa franja horària ni el mateix emplaçament.</p> <p>2) Comparteixen la mateixa franja horària, però no el mateix emplaçament.</p> <p>3) No comparteixen la mateixa franja horària, però sí el mateix espai.</p>	<p>1) Família on cada membre participa en tasques de voluntariat, segons la disponibilitat del seu temps lliure, i realitza aquestes tasques en diferents equipaments o serveis.</p> <p>2) Família que dedica els dimarts i els dijous a la tarda a tasques de voluntariat, però cada membre les duu a terme en espais diferents.</p> <p>3) Família que no comparteix el seu temps lliure, però realitza el voluntariat al mateix espai.</p>

f) Tipus d'activitat

Les activitats que configuren un projecte poden tenir un caràcter permanent al llarg del projecte, o bé es poden realitzar activitats puntuals. Les famílies voluntàries, per tant, poden participar de manera continuada o més esporàdicament tenint en compte el tipus d'activitat que realitzin.

Categoria	Definició	Cas/exemple
Puntuals	Participació puntual en determinades activitats.	Participació en jornades de sensibilització o informació, entre d'altres.
Permanents	Participació continuada en les activitats.	Quan la família està compromesa a col·laborar amb l'entitat un dia determinat.

g) Àmbit d'activitat

Agrupació en àmbits segons el tipus d'activitat que realitzen.

Categoria	Definició	Cas/exemple
Social	Realitza intervencions de tipus assistencial, preventiu, terapèutic i de suport a aquelles persones o col·lectius que presenten temporalment o permanent necessitats, dèficits o alguna característica problemàtica que dificulta la seva plena integració en la societat.	La mare ajuda una persona gran en les tasques de casa mentre el fill gran s'ocupa d'acompanyar-la al metge, i la filla adolescent de gestionar i ocupar part del seu temps lliure.
Cooperació internacional	Accions voluntàries a favor d'altres països (com ara els del Tercer Món o els països de l'Est) en una línia de cooperació internacional mitjançant l'educació per al desenvolupament, intercanvis, projectes al Tercer Món, camps de treball, accions d'emergència, etc. Cal tenir present que les actuacions es fan, normalment, des del país de la persona voluntària i, en algun cas, es poden fer intervencions directes al país destinatari.	En el cas d'accions des del país de la persona voluntària, podríem parlar del fill que participa en jornades de sensibilització, de la filla que fa difusió de materials didàctics, del pare que col·labora en tasques de gestió i la mare de recerca. En el cas d'accions que es realitzen en el país que rep l'ajuda voluntària, podem parlar de la família que dedica l'estiu a anar a un camp de treball o a donar suport en actuacions d'emergència.
Ambiental	L'objecte de l'acció voluntària és la natura i el medi en general; es pretén millorar, estudiar i protegir el medi ambient.	Apadrinament per part d'una família d'un tram de riu en el qual realitzen activitats de descoberta del medi, i de defensa, protecció i conservació de la natura.

Categoria	Definició	Cas/exemple
Cultural	L'objecte és la cultura. Les accions voluntàries que es porten a terme tendeixen a la promoció, creació, conservació i difusió de la cultura, mitjançant la producció literària, artística i tasques d'investigació.	Família de geganters que pertany a una associació on el pare i la mare ensenyen a fer ballar gegants, l'àvia cus els vestits dels gegants i els fills aprenen a portar els gegants.
Comunitari	La finalitat és la promoció i el desenvolupament d'activitats per fer en el temps lliure, les quals acostumen a tenir un contingut lúdic o esportiu.	Esplai on els pares es dediquen a tasques de programació i de gestió, i els fills són monitors.

h) Intergeneracionalitat

Fa referència a les relacions entre els membres de diferents generacions de la mateixa família a l'hora de fer voluntariat.

Categoria	Definició	Cas/exemple
1 generació	Les relacions que s'estableixen entre la família es donen entre els membres de la mateixa generació.	Germans Parella
2 generacions	Les relacions que s'estableixen entre la família es donen entre membres de dues generacions diferents.	Pares-fills Avis-néts
3 generacions	Les relacions que s'estableixen entre la família es donen entre membres de tres generacions diferents.	Avis-fills-néts

A partir de l'estudi i la interrelació de les diferents variables que configuren el concepte que intentem definir, hem pogut establir diferents dimensions del terme voluntariat en família. Aquestes dimensions són el resultat d'agrupar les diferents variables en quatre grans grups que donen resposta a un seguit de qüestions quan parlem de voluntariat en família: com ho fem, on i quan ho fem, qui ho fa i què fem.

El quadre següent intenta aclarir les quatre dimensions del voluntariat en família; per fer-ho, s'apunten, a la primera columna, les diferents qüestions que planteja cada dimensió. A la segona columna, s'indica quina és la variable o les variables que donen resposta a la qüestió plantejada des de cada dimensió i, a la tercera columna,

s'apunta la definició de cada una de les dimensions que s'han explicat.

Dimensions del voluntariat en família:

Qüestió que planteja la dimensió	Variable que respon a la qüestió	Definició
Com ho fem	Entitat Projecte Implicació en el projecte	Una família que duu a terme activitats de voluntariat en la mateixa entitat, que s'implica en el mateix projecte, que esdevé dissenyadora i executora del projecte en el qual participa i que cada membre desenvolupa les tasques més adients a les seves característiques individuals.
On i quan ho fem	Espai i temps Tipus d'activitat	Una família que realitza activitats voluntàries, comparteix el mateix espai i temps, i desenvolupa activitats permanents.
Qui ho fa	Família Intergeneracionalitat	Tota una família extensa de tres (o més) generacions que realitza activitats de voluntariat de manera conjunta.
Què fem	Àmbit d'activitat	Famílies que porten a terme activitats de voluntariat en un o més àmbits dels que es troben acotats per l'INCAVOL.

A continuació s'exemplifiquen cada una de les dimensions presentades. Voldríem aclarir que aquestes són extretes de les diferents entrevistes realitzades, i que són la mostra de diferents experiències del que fins ara es duu a terme arreu de Catalunya, malgrat que encara ningú ho entén com un *voluntariat en família*.

- Exemple 1: dimensió, **com ho fem**, en què intervenen les variables entitat, projecte i implicació en el projecte. Podria ser el cas d'una família implicada en un espai on els fills fan de mo-

nitors, programant les diferents activitats i executant-les, el pare realitza tasques de gestió i d'administració, la mare fa educació per a la salut als nens, des de la seva posició d'infermera, i l'àvia col·labora en les sortides (colònies i excursions) i en els sopars, donant suport a la cuina.

- Exemple 2: dimensió, **on i quan ho fem**, en què les variables que intervenen són espai, temps i tipus d'activitat. És el cas de la família associada a una agrupació de geganters o a un ateneu popular (per exemple) que dedica el mateix temps a realitzar activitats de voluntariat.
- Exemple 3: dimensió, **qui ho fa**, en què les variables que entren en joc són família i intergeneracionalitat. Un exemple que pot aclarir la situació plantejada –tota una família extensa de tres (o més) generacions que realitza activitats de voluntariat de manera conjunta– podria ser la família que participa en una comunitat d'aprenentatge. És el cas de l'escola on va el fill petit, on l'àvia llegeix llibres a la biblioteca als més petits de l'escola, el fill gran, estudiant de pedagogia, realitza tasques de reforç escolar dins de l'aula, el pare col·labora en la formació d'alumnes en l'àrea de noves tecnologies i la mare forma part de l'AMPA.
- Exemple 4: dimensió, **què fem**, entitat de cooperació internacional que es dedica a promoure la construcció i la gestió d'escoles i menjadors socials, amb la finalitat de cobrir un conjunt de necessitats bàsiques dels infants d'algunes poblacions situades en països en vies de desenvolupament.

Com ja s'ha dit en el punt anterior d'aquest informe, no es pot parlar d'una única definició que ens permeti acotar què és i què no és *voluntariat en família*. Tot i així el que sí que es pot fer és plantejar el que podria ser la situació més pura de voluntariat en família en què es donessin totes les variables que en l'informe hem presentat. L'exemple que pensem que pot donar resposta a aquesta situació és el següent: tota una família extensa, de tres (o més) generacions, participa en una mateixa entitat i en un mateix projecte, essent dissenyadora i executora del projecte en el qual participa, realitzant cada membre el tipus de tasca més adequat a la seva individualitat personal, compartint el mateix temps, espai i realitzant activitats permanents en un o més àmbits d'actuació del voluntariat.

OPCIÓ DEL TERME VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA

En la fase inicial de treball, l'equip investigador ha debatut en profunditat la definició de l'objecte d'estudi i la terminologia a emprar. Al llarg del procés del treball hem posat en joc les variables *voluntariat* i *família*, però aquestes es poden concretar (mitjançant els nexes que les uneixen) de moltes formes. En aquest sentit hem utilitzat expressions com voluntariat de família, voluntariat i família, voluntariat familiar, voluntariat amb família, família voluntària, etc. que ens han permès apropar-nos a l'expressió *voluntariat en família*.

Hem optat per aquest terme i no pels altres per diferents raons:

- *voluntariat en família* posa l'accent en el nexes, en l'acció de grup que es porta a terme de forma voluntària;
- *voluntariat en família* possibilita l'acció de voluntariat com a espais formatius i de transmissió de valors;
- *voluntariat en família* inclou les relacions intergeneracionals;
- *voluntariat en família* posa l'accent en la família que actua de forma voluntària i no en la família com a receptora passiva d'activitats.

Aquesta perspectiva és la que ens permet proposar com a expressió *voluntariat en família* i deixar de banda les esmentades anteriorment. Entenem que aquestes no posen el mateix accent en l'acció duta a terme de forma grupal, ni en el protagonisme de la família. A més, expressions com la de *voluntariat familiar* poden portar confusió, ja que es podria interpretar-la com l'acció voluntària dirigida a una família com a receptora del servei (en aquest sentit, només cal recordar els termes que s'utilitzen per denominar els àmbits de voluntariat: voluntariat social o ambiental, per exemple).

4. VALORACIÓ DEL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA

En aquest apartat ens centrarem en l'anàlisi de dos grans punts: aspectes que afavoreixen o limiten el desenvolupament del voluntariat en família; i les condicions necessàries per posar en funcionament el voluntariat en família a Catalunya.

Aquesta anàlisi es desenvolupa, principalment, a partir de les valoracions que els entrevistats han fet sobre el tema i el contrast amb les conclusions que s'extreuen dels informes publicats en altres països.

4.1. ASPECTES QUE AFAVOREIXEN O LIMITEN EL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA

Al llarg de l'informe s'ha posat de manifest les diferents perspectives que existeixen als EUA i Canadà, i a Catalunya en relació amb la pràctica del voluntariat en família. Si bé se situa aquesta pràctica com una pràctica nova i emergent, cal analitzar amb detall aquells aspectes que poden dificultar-ne o possibilitar-ne l'existència i que es tradueixen en els que desenvolupem seguidament.

ASPECTES QUE AFAVOREIXEN EL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA

Són moltes les conseqüències derivades de la implantació d'un model de voluntariat en família, que el fan específic i diferent de les pràctiques de voluntariat individual.

Aquests aspectes reforcen les moltes possibilitats que el model de voluntariat en família ofereix a tots els agents implicats: les famílies, les entitats, l'administració i altres possibles beneficiaris directes o indirectes.

A continuació es detallen els quatre grups de resultats que poden facilitar i, alhora, ser conseqüència del desenvolupament d'aquest model de voluntariat.

Per exemplificar aquesta doble direccionalitat, ens podem referir a l'aspecte de transmissió de valors. Per una banda, el fet que la societat valori com a important tenir un espai per transmetre valors familiars és un aspecte que facilita la sistematització i el desenvolupament del voluntariat en família. D'altra banda, el mateix fet de desenvolupar aquest tipus d'activitat en família té com a conseqüència la transmissió de valors i la creació d'un espai educatiu.

a) Voluntariat en família, com a espai educatiu

- Permet que els fills coneguin i valorin les oportunitats que tenen per créixer en la seva família i el seu context.
- Possibilita que algunes persones que mai no portarien a terme accions de voluntariat puguin incloure aquesta pràctica a la seva vida.
- Ensenya als nens els aspectes positius del voluntariat i els educa en els valors de la solidaritat.
- Permet anar «cultivant» el valor del voluntariat en les noves generacions de voluntaris (els fills de les famílies). Esdevé un espai educatiu i de transmissió de valors (esperit solidari, de voluntariat, etc.).
- Reforça la importància del rol de la família a la societat.

b) Voluntariat en família, per a compartir temps i activitats amb la família

- Possibilita tenir experiències comunes (algunes d'elles molt concretes) amb la família o el nucli residencial, difícils de tenir en una societat caracteritzada per la manca de temps. Pot fer que moltes famílies descobreixin que poden fer coses de forma conjunta amb tots els seus membres, durant el seu temps lliure.

- Millora el funcionament de la família, enforteix els seus vincles i esdevé un element de cohesió familiar. Tot i que és necessari tenir present que aquesta característica es donarà sobretot, en famílies estables i cohesionades.
- Permet no perdre l'esperit de família, que es pot renovar i enfortir, mitjançant la pràctica d'aquesta activitat solidària.
- Permet mantenir relacions intergeneracionals que faciliten el contacte, la trobada, l'intercanvi d'experiències i de punts de vista, la transmissió de valors i el fet de compartir temps i activitats amb familiars de diferents generacions. Aquestes experiències són cada vegada més difícils de viure, a causa de l'organització actual dels nuclis familiars i de la societat en general.

c) Voluntariat en família, generador de les relacions socials

- Permet que la família tingui un espai d'implicació en el món, la comunitat i el seu entorn més immediat. És una forma de poder incidir en l'entorn, poder entendre'l millor i treballar per canviar algunes realitats.
- Afavoreix els intercanvis socials, evita l'isolament i facilita la socialització de les famílies i dels seus membres.
- Pot tenir un efecte multiplicador del compromís social, de la implicació i de la participació ciutadana amb la finalitat de transformar la realitat.
- Pot esdevenir una forma de normalitzar famílies o nuclis residencials alternatius, poc reconeguts o acceptats fins ara.
- Enforteix la xarxa associativa i crea persones més crítiques que treballen juntes en un projecte de construcció de la xarxa social.
- Possibilita que les diferents famílies que hi participen es coneguin i s'ajudin mútuament, tot compartint les seves experiències al voltant del voluntariat en família.

d) Voluntariat en família, enfortidor de les entitats

- Enriqueix la vida de les entitats, garanteix la seva continuïtat i assegura que no hi hagi un trencament en la història in-

dividual del voluntari, a causa de la incompatibilitat entre la *vida familiar* i la *vida voluntària*.

- Pot esdevenir una escola pràctica de promoció del voluntariat a partir de fer accions de voluntariat en família.
- Permet desenvolupar noves formes de voluntariat, diferents del voluntariat individual, perquè possibilita obrir aquesta pràctica a nous col·lectius.
- La família contribueix a diversificar el perfil sociològic del voluntariat i, alhora, enriqueix la base del voluntariat des de les diferents perspectives que aporten les persones que conformen la família.

ASPECTES QUE DIFICULTEN EL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA

De la mateixa forma que es donen un conjunt d'elements que faciliten la pràctica del voluntariat en família, existeixen d'altres que la dificulten i que obliguen a revisar amb detall els projectes que es desenvolupin amb aquest model de voluntariat.

Les dificultats que podem trobar en el voluntariat en família es poden agrupar en els nivells que detallem a continuació:

a) Dificultats lligades a la família

- És difícil poder mantenir fidelment com a voluntàries famílies senceres. Quan l'organització perd un membre de la família pot acabar perdent la resta.
- Existeixen elements desestabilitzadors que poden sorgir en l'entorn familiar (trencaments, desestructuració, etc.) que poden generar problemes relacionals i organitzatius en el marc de l'entitat.
- La confiança que existeix entre els membres de família pot dificultar algunes de les tasques i les relacions que es poden donar a l'entitat (alhora, però, és vista com una oportunitat).
- Pot resultar difícil saber i poder separar els rols de pare voluntari/mare voluntària en les accions de voluntariat a les entitats.
- La família pot tenir expectatives poc realistes pel que fa al voluntariat en família i això pot arribar a frustrar i desmotivar.

b) Dificultats organitzatives

- Per a donar suport als projectes que inclouen el voluntariat en família, falten membres de l'entitat que es facin responsables de coordinar línies de treball específiques.
- Falta formació específica i adaptada a les famílies.
- El fet que hi hagi menors que desenvolupen tasques de voluntariat demana una supervisió específica per a ells.
- Falten espais físics adequats a les necessitats de famílies amb fills petits.
- És difícil trobar programes i activitats adequats i compatibles per a tots els membres de la família voluntària. En aquest sentit, cal projectar activitats específiques per a la família, esforçar-se per pensar l'activitat segons el perfil del voluntariat, més que el del destinatari.

c) Dificultats en les relacions família i entitat

- S'obre l'interrogant de qui ha de supervisar els menors: els pares o els responsables de l'entitat?
- Cal veure com encaixa la família, que és àmbit privat, en l'acció voluntària que es dona en l'àmbit públic. Això pot afectar, entre d'altres qüestions, els rols que prenen un i altre agent.
- Socialment no se'ns convida a participar en activitats intergeneracionals i, d'entrada, pot ser quelcom més difícil d'acceptar per part dels diferents membres de la família.
- No sempre es poden cobrir les expectatives de les famílies i de les entitats.

d) Dificultats legals o administratives

- L'assegurança de voluntariat pot representar un problema en el cas dels menors d'edat i cal observar-la de forma especial.
- Manca un marc referencial que ha de permetre iniciar formalment el model de voluntariat en família.
- La participació dels infants i dels adolescents pot esdevenir contradictòria amb la mateixa definició de voluntariat (ser major de 18 anys).

Malgrat l'existència d'aquest conjunt d'aspectes que poden dificultar la implantació del voluntariat en família, entenem que són una guia de punts a tenir en compte i no un conjunt de barreres insalvables. Cal tenir-los presents en el moment de dissenyar les polítiques, les línies de treball i els projectes de voluntariat que inclouen el voluntariat en família.

4.2. CONDICIONS PER AL DESENVOLUPAMENT DEL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA A CATALUNYA

En tot el procés de la posada en marxa del voluntariat en família, i recollint els aspectes que hem concretat en l'apartat anterior, és necessari especificar aquells punts que cal tenir presents a l'hora de planificar i dissenyar les polítiques i els plans de voluntariat en família, ja sigui per part de l'Administració, ja sigui per part de les entitats que treballen en el sector del voluntariat a Catalunya.

EL PAPER DE LES ENTITATS CATALANES EN LA IMPLEMENTACIÓ DEL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA

El paper de les entitats catalanes relacionades amb el voluntariat és substancialment diferent del que ha de desenvolupar l'Administració, malgrat que entenem que s'ha de portar a terme de forma coordinada i que uns i altres han de complementar les seves tasques i funcions. En el cas de les entitats, allò més significatiu és:

- **Plantejar-se la possibilitat d'introduir** la modalitat de voluntariat en família en la seva organització. Aquest fet implica revisar quin és l'estat de la qüestió en la seva entitat i observar la possibilitat que ja existeixin famílies que ho portin a terme, més enllà dels programes específics.
- **Designar un responsable de l'entitat** que coordini tots els aspectes relacionats amb el voluntariat en família, amb el compromís estable dels estaments decisoris.
- **Desenvolupar programes específics** per a les famílies que porten a terme activitats de voluntariat en família.
- **Pensar activitats** en les quals es pugui donar cabuda a tota la

família, tenint en compte que hi participen adults, gent gran, infants, etc.

- **Dissenyar formes de captació de famílies voluntàries** que haurien de ser diferents de la captació d'altres formes de voluntaris. Aquestes campanyes poden portar-se a terme a través del mateix testimoni que ofereixen les famílies.
- **Pensar en tots aquells aspectes** que poden dificultar la posada en marxa del voluntariat en família en les seves entitats i que hem categoritzat en l'apartat anterior: rol dels pares a l'entitat, minoria d'edat dels fills voluntaris, assegurança per als nens, sistemes de supervisió, etc.
- **Oferir espais per tal que les famílies voluntàries** puguin compartir amb altres famílies la seva experiència de solidaritat.
- **Oferir formació específica** per a les famílies que entren a formar part dels projectes de les entitats.

EL PAPER DE L'ADMINISTRACIÓ CATALANA EN EL DESENVOLUPAMENT DEL VOLUNTARIAT EN FAMÍLIA

El paper de l'Administració esdevé clau a l'hora d'impulsar el voluntariat en família. En el cas de Catalunya, l'INCAVOL ha començat promovent el present informe a l'entorn del tema del voluntariat en família, i d'aquest informe es desprenen algunes idees guia que l'Administració podria portar a terme per tal d'instaurar i posar en marxa polítiques i programes que tractin el voluntariat en família en les diferents entitats i organitzacions catalanes. Aquestes accions són:

- **Fer visible** el concepte de voluntariat en família i algunes de les seves praxis. Aquesta acció genèrica comporta la implementació de les altres propostes que segueixen.
- Promoure una **enquesta àmplia entre les entitats catalanes** que porten a terme accions de voluntariat, seguint la proposta que dugué a terme *volunteers* del Canadà, i que hauria d'incloure un conjunt ampli d'aspectes relacionats amb el voluntariat en família: existència o no d'aquesta pràctica, nombre de famílies que hi participen, existència o no de polítiques específiques de voluntariat en família en les entitats del sector, pro-

jectes específics per al voluntariat en família, existència de personal especialitzat en el tema, etc.

- Publicació d'un **document marc sobre el voluntariat en família**, amb la finalitat de sistematitzar, organitzar i donar a conèixer aquesta forma particular de voluntariat.
- **Sensibilitzar les entitats**, per tal de possibilitar el pas de la situació informal a la situació formal del voluntariat en família. Aquesta tasca de sensibilització es pot dur a terme des de diferents plataformes: mitjançant el web de l'INCAVOL, publicacions, articles en revistes del sector del voluntariat, programes de ràdio i televisió, etc.
- **Sensibilitzar les famílies**, amb la finalitat (en una segona fase) que aquestes se sentin atretes per aquest tipus de pràctica.
- **Sensibilitzar les empreses privades**, per tal que s'inclogui la idea de voluntariat en família en les seves polítiques de voluntariat corporatiu.
- **Crear el dia del voluntariat en família**, com passa als EUA on l'any 2003 és el dissabte 22 de novembre, el 2004 el dissabte 20 de novembre i el 2005 el dissabte 19 de novembre.
- **Impulsar i promoure la redacció de materials**, amb la finalitat que puguin servir de guia didàctica per a facilitar a les famílies i a les entitats la introducció del voluntariat en família. Aquests materials haurien d'incloure els aspectes següents: modalitats, punts forts, punts conflictius, elements claus a tenir en compte, formes d'organitzar i gestionar el voluntariat en família, entre d'altres.
- **Introduir la modalitat de voluntariat en família** en les revisions o modificacions de la legislació, amb la finalitat de resoldre alguns dels aspectes apuntats en l'apartat anterior (edat mínima dels voluntaris, assegurança, responsabilitats dels menors, etc.).
- Promocionar i difondre **bones pràctiques** al voltant del tema.

5. CONCLUSIONS

En l'actualitat, el voluntariat en família és una pràctica existent i formalitzada als Estats Units i Canadà, emmarcada per polítiques específiques i programes de voluntariat promoguts pels estats i les entitats.

A Europa el voluntariat en família no existeix de forma sistematitzada i denominada, encara que en alguns països es detecta que les famílies participen informalment en accions de voluntariat. Aquest és el cas de Catalunya, on es destaca que el voluntariat en família és una pràctica existent, tot i que no està formalitzada. Ni les famílies que fan activitats voluntàries, ni les entitats que les acullen tenen una consciència clara d'estar fent quelcom que es pot denominar com un nou model de voluntariat.

Cal tenir present que, als Estats Units i Canadà, aquesta forma de voluntariat s'ha activat com a resposta a la davallada del nombre de voluntaris (sobretot perquè quan aquests inicien una vida de parella i tenen fills deixen el seu compromís de voluntariat). Això, a més, s'ha produït en un context social i comunitari molt concret, en què es desenvolupen unes pràctiques també molt específiques de la pròpia cultura.

En canvi, el context català és òbviament diferent a l'anglosaxó, aquest fet comporta que models que funcionen en aquells entorns no es puguin traslladar fàcilment a la nostra realitat. En aquest sentit, per exemple, és difícil imaginar una família catalana que repar-teixi menjar per a pobres al jardí de casa seva o que una altra organitzi uns encants al seu carrer per recaptar fons per a causes solidàries.

D'altra banda, també l'evolució del nombre de voluntaris a Catalunya és diferent, ja que els resultats de diferents estudis constaten que no només no ha davallat el nombre de voluntaris sinó que ha augmentat en els últims anys.

Així doncs, es pot concloure que l'origen formal del voluntariat en família a Catalunya tindrà unes altres motivacions més proactives i lligades al creixement propi del món del voluntariat i associatiu (com a element transformador i enriquidor de la participació social), i a les possibilitats que ofereix aquesta pràctica com a marc per educar mitjançant la solidaritat, tot compartint el temps les diferents generacions que componen la família.

Les entitats poden donar suport als voluntaris de les seves organitzacions per mantenir el vincle de forma duradora i evitar el trencament de l'actual cicle de vida del voluntariat, és a dir, superar aquells períodes en els quals els voluntaris abandonen l'activitat a causa de l'augment de les obligacions familiars i laborals. Al seu torn, les entitats poden continuar comptant amb una participació estable i amb una escola pràctica del voluntariat.

Si bé són clares les oportunitats que aquest model dóna a les famílies i entitats, no es pot deixar de parlar de les dificultats que pot suposar impulsar formalment aquest model de voluntariat.

Des del punt de vista de l'entitat, cal pensar com aquesta afronta els reptes d'incorporar famílies en les seves activitats, tant pel que fa al disseny de les activitats, els perfils de tasques que poden desenvolupar, la captació, la formació i la motivació.

D'altra banda, si bé per a les famílies pot ser una oportunitat de conciliar la vida familiar, laboral i fins i tot l'oci, també és cert que els pot resultar difícil adquirir i mantenir un compromís estable amb l'entitat, a causa de les múltiples obligacions que poden sobrevenir. A més, si les relacions familiars es deterioren, l'organització es pot veure ressentida, de la mateixa manera que pot passar en qualsevol altre àmbit on la família s'implica (col·legis, activitats de lleure). També, i en relació amb les polítiques dissenyades, s'ha de tenir en compte el rol i les responsabilitats que han d'assumir els diferents agents que participen en aquest model (pares, menors i entitat, entre d'altres).

Aquest primer informe sobre l'estat del voluntariat en família a Catalunya ofereix la possibilitat d'encetar una nova forma organit-

zada de voluntariat que, per als ulls dels entrevistats, pot resultar interessant la denominació d'aquesta pràctica que fins aleshores ni havien sentit ni s'havien plantejat. La recerca ens ha portat a concloure que es tracta d'una pràctica existent, molt més del que d'entrada podia semblar, però que demana l'existència de polítiques, programes i projectes per part de l'Administració i les entitats per tal de permetre que les famílies que ja són voluntàries, i altres famílies que fins ara mai no havien pensat que podien portar a terme activitats de voluntariat de forma conjunta, puguin començar a fer-ho.

6. BIBLIOGRAFIA

- II Plan estatal del voluntariado*. En línia. Consulta: 19 de setembre de 2003.
Disponible a:
<http://www.socialia.org/content/download/1049/8306/file/ii_plan_estatal.pdf>
- ALBERICH, T.; MONTAÑÉS, M; VILLASANTE, T.R. «¿Asociaciones de voluntarios? Lo que se dice y lo que se quiere decir cuando hablamos de voluntariado». *Documentación social*, 104, 1996. p. 13-25.
- AMORÓS, P. [et al.] *Families cangur: una experiència de protecció a la infància*. Barcelona: Fundació «La Caixa», 2003.
- BOWEN, P; MCKECHNIE, A.J. *Le bénévolat familial: un document de travail*. Ottawa: Human Resources Development Canada, 2002. En línia. Consulta: 15 de setembre de 2003. Disponible a:
<<http://www.volunteer.ca/volunteer/francais/pdf/FamilyFre.pdf>>
- CADORET, A. *Padres como los demás. Homosexualidad y parentesco*. Barcelona: Gedisa, 2003.
- CARDÚS, S. *El desconcert de l'educació*. Barcelona: La Campana, 2000.
- CONGRÉS CATALÀ DE L'ASSOCIACIONISME I EL VOLUNTARIAT (2n, 2002, Barcelona).
2n Congrés Català de l'Associacionisme i el Voluntariat. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar Social. INCAVOL, 2003.
- CONGRÉS CATALÀ DEL VOLUNTARIAT (1r, 1995, Barcelona). *Congrés Català del Voluntariat «Mans a les Mans» Ponències i Conclusions*. Barcelona. Institut Català del Voluntariat, 1996.
- Curs d'iniciació al voluntariat*. 2a ed. Barcelona: Institut Català del Voluntariat, 1999.
- D.A. *Family volunteering: a discussion paper*. Ottawa: Human Resources Development. Canada, 2002. En línia. Consulta: 15 de setembre de 2003. Disponible a:
<<http://www.volunteer.ca/volunteer/pdf/FamilyEng.pdf>>

- D.A. *Family volunteering: the final report*. Ottawa: Human Resources Development. Canada, 2003. En línia. Consulta: 15 de setembre de 2003. Disponible a:
<http://www.volunteer.ca/volunteer/pdf/fvfr_eng.pdf>
- D.A. *Family volunteering: The ties that bind an introduction to preparing your agency for family volunteers*. Ottawa: Volunteer Action Centre of Kitchener-Waterloo and Area, 1995. En línia. Consulta: 15 de setembre de 2003. Disponible a:
<<http://www.nald.ca/fulltext/heritage/ComPartnE/pdfdocs/Family.pdf>>
<<http://www.nald.ca/fulltext/heritage/ComPartnE/Family.htm>>
- D.A. «La Família». *Documentación social*, núm. Monogràfic 98, gener/març 1995.
- D.A. «Voluntariado social». *Documentación social*, núm. Monogràfic 104, juliol/setembre 1996.
- Els catalans i el voluntariat. Principals resultats*. Institut Dep, ed. Barcelona: INCAVOL, 2001.
- Enquête nationale de 2000 sur le don, le bénévolat et la participation*. Ottawa: Statistics Canada, 2001. [CD-ROM].
- ESPANYA. «Llei 6/1996, del 15 de gener, del voluntariat (Llei estatal del voluntariat)» *BOE*, 17 de gener de 1996, núm. 15, secció I, p. 1239-1242.
- «Família y voluntariado / compromiso cívico: Dirección Lombardía». A: *La Família com motor de l'Europa de les Regions [...] 5. Sozialkonferenz am 11./12. juni 1997 in Stuttgart*. Stuttgart: Comissió Permanent dels Quatre Motors, 1997. p. 24-40.
- Family volunteering: an exploratory study of the impact on families*. Indianapolis: Center for Urban Policy and the environment, 2003. En línia. Consulta: 15 de setembre de 2003. Disponible a:
<<http://www.urbancenter.iupui.edu/reports/fv/03-C05%20Family%20Volunteering.pdf>>
- FERRAND-BECHMANN, D. *Voluntariat i solidaritat*. Barcelona: Claret, 1995.
- GARCÍA ROCA, J. *Solidaridad y voluntariado*. Santander: Sal Terrae, 1994.
- General social surveys. Cumulative codebook*. Chicago: National Opinion Research Center; Storrs, CT: Distri. per: Roper Public Opinion Research Center, 1978. En línia. Consulta: 26 de setembre de 2003. Disponible a:
<<http://www.icpsr.umich.edu:8080/GSS/homepage.htm>>
- GENERALITAT DE CATALUNYA. «Llei 18/2003, de 4 de juliol, de suport a les famílies». *Diari oficial de la Generalitat de Catalunya*, 16 de juliol de 2003, núm. 3926, p. 14212-14218.
- Giving & volunteering in the United States: key findings*. Washington: Independent Sector, 2001. En línia. Consulta: 15 de setembre de 2003. Disponible a:
<<http://www.independentsector.org/PDFs/GV01keyfind.pdf>>

- GOODE, W.J. *Social systems and family patterns: a propositional inventory*. Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1971.
- HALL, M.; MCKEOWN, L; ROBERTS, K. *Caring Canadians, Involved Canadians: Highlights from the 2000 National Survey of Giving, Volunteering and Participating*. Ottawa: Minister of Industry, 2001. En línia. Consulta: 15 de setembre de 2003. Disponible a:
<http://www.givingandvolunteering.ca/pdf/rp_2000_NSQVP_highlights.pdf>
- HEGEL, A; MCKECHNIE, A.J. *Le bénévolat familial: Rapport final*. Ottawa: Human Resources Development Canada, 2003. En línia. Consulta: 15 de setembre de 2003. Disponible a:
<http://www.volunteer.ca/volunteer/francais/pdf/fvfr_fre.pdf>
- HÉRITIER, F. «Famille», Dins: *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*, P. Bonte i M. Izard, dir. París: PUF, 1991.
- HUME, K.; JALANDONI, N. *America's family volunteers*. Washington: Independent Sector, 2001. En línia. Consulta: 17 de setembre de 2003. Disponible a:
<<http://www.independentsector.org/PDFs/FamilyVols.pdf>>
- JONES, F. «Les parents bénévoles: qui sont-ils et comment leur vie est-elle affectée?», *ISUMA*. Estiu 2001, vol. 2, núm. 2. En línia. Consulta: 15 de setembre de 2003. Disponible a:
<http://www.isuma.net/v02n02/jones/jones_f.shtml>
- KULLGREN, K. «Compassion and hope. The gifts of family volunteering». *Washington parent magazine*. 2003. En línia. Consulta: 19 de setembre de 2003. Disponible a:
<<http://www.washingtonparent.com/articles/9712/compassion.htm>>
- LEJEALLE, B. «Le travail bénévole au Luxembourg», *Population & Emploi*, 2002. núm. 2, p. 1-12.
- Les familles canadiennes*. Ottawa: Comité canadien pour l'Année internationale de la famille: Institut vanier de la famille, 1994.
- Plan Nacional para la Inclusión Social del Reino de España, 2001/2003*. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 2001. En línia. Consulta: 22 de setembre de 2003. Disponible a:
<<http://www.cermi.es/Texto/plan-inclusion.asp>>
- PORRITT, K. *Bénévolat en famille: des liens qui unissent. Comment préparer votre organisme au bénévolat en famille*. Ottawa: Volunteer Action Centre of Kitchener-Waterloo and Area, 1995. En línia. Consulta: 15 de setembre de 2003. Disponible a:
<<http://www.nald.ca/FTEXT/heritage/PartnComF/pdfdocs/Famille.PDF> >
<<http://www.nald.ca/FTEXT/heritage/PartnComF/famille.htm>>
- ROLDÁN, E. «Familia y solidaridad». *Documentación social*, núm. Monogràfic 98, gener/maig 1995, p. 93-103.
- ROUSSEL, L. *La famille incertaine*. París: Odile Jacob, 1989.

SELVINI, M. *Sul fronte dell'organizzazione: strategie e tattiche*. 2a ed. Milano: Feltrinelli. 1983.

«Suplemento sobre acogimiento familiar». *Infancia y adopción*. Barcelona: ADDIF. A partir del núm. 4– (juliol/desembre 1998).

Zoom into action: Family guide to volunteering. Boston: WGBH Educational Foundation, 2002. En línia. Consulta: 15 de setembre de 2003. Disponible a:

<http://pbskids.org/zoom/too/printable/volunteer_guide.pdf>